

Filosofische praktijken



VERENIGING VOOR
FILOSOFISCHE PRAKTIJK

DE SOCRATISCHE METHODE ACHTER DE TRALIES

Filosofische gesprekken met gedetineerden

Kristof Van Rossem

Deel 1: Misdaad en straf

Vrijheid is pas belangrijk in onvrijheid - Marc

Inleiding

Bzzz! Met een anachronistisch elektronisch geluid wordt het achterpoortje van de gevangenis voor mij geopend¹. De grote eiken poort is voor 'de grote bestellingen'. Ik treed de glazen cabine van de portier binnen. "Voor een vorming?" De portier frons de wenkbrauwen. Men is deze doelstelling hier kennelijk niet gewoon. Wat valt er aan gevangenen inderdaad nog te vormen? Zijn zij niet hier omdat ze nu net misvormd zijn en dus niet geschikt voor de samenleving? Is elke inspanning voor dit slag volk geen verloren (belasting)-geld? Is filosoferen met gedetineerden geen parels voor de zwijnen?

Deze vragen gaan terug op de vraag naar de zin en het nut van de gevangenis in onze samenleving. Is dit een instelling waarin je als gedetineerde moet boeten voor verkeerd gedrag en/of een instelling waarin je de kans krijgt om 'een beter mens' te worden? De gevangenis is al meer dan anderhalve eeuw een gevestigde waarde in onze maatschappij. De strafinrichtingen zijn een rechtstreeks gevolg van de penitentiaire gedachte en actie, gebaseerd op het schuld en boete-principe dat in de negentiende eeuw gepropageerd werd door de Internationale Penitentiaire Orde². Het object van dat penitentiair denken is volgens de filosoof Michel Foucault het delinquente individu dat werd gezien als een te bestraffen lichaam en een 'mindere ziel', dat op zich weer het aangrijpingspunt was voor de straffende macht. Om die

macht in stand te houden, fabriceert de gevangenis sindsdien zogenaamde delinquenten. De penitentiaire technieken van onderzoek, observatie, beoordeling, isolatie, diagnose etc. en de delinquente mens houden volgens Foucault elkaar in stand³. Een instituut als de gevangenis voorzagt in een zeer effectieve en langdurige concentratie van dit strafstelsel. Het schuld en boete-principe is in de geschiedenis van het criminologisch denken echter vaak ook humaner ingevuld, waarbij schuld wordt gezien als een kans tot herstel⁴. Binnen de literatuur vroeg filosoof Harry Kuneman bijvoorbeeld onlangs aandacht voor zogenaamde horizontale penitentie in de gevangenis. Hierbij wordt de dader niet 'verticaal' beoordeeld door de hiërarchisch geordende macht maar wordt hij als moreel en communicatief subject aangesproken en min of meer actief betrokken bij de beoordeling van zijn eigen gedrag⁵. Recentelijk kwam er vanuit het beleid een stevig signaal ten voordele van deze horizontale vorm van penitentie. Sinds januari 2005 is er de lang verwachte Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, waarin te lezen staat dat de straf wordt gericht op herstel aan de slachtoffers, de rehabilitatie van de veroordeelde en de reïntegratie in de vrije samenleving. In deze basiswet is zelfs de oprichting voorzien van een overlegorgaan met en voor gedetineerden. Tegen de tijdsgeest in, waar vandaag opnieuw heel wat belangstelling is voor de klassieke juridische invulling van schuld en boete, is

er in de samenleving dus wel één en ander veranderd ten gunste van het leven van een gedetineerde. Het zal echter nog wat tijd vergen – en misschien gebeurt het nooit – vooraleer het hele gevangeniswezen en -personeel van deze gedachte doordrongen is.

"Kijkt u eens in deze richting?" Ik word gefotografeerd en moet vervolgens net als in de luchthaven alle metalen voorwerpen in mijn bezit laten scannen. Het meest wereldvreemde kenmerk van dit buitenland is dat je hier uit eigen beweging vrijwel niets kan of mag doen. De deur openen, naar het toilet gaan, de weg vinden, het wordt allemaal voor je gedaan door penitentiair beambten (cipiers) die je af en toe schamper aankijken. Hoe krijg ik in zo'n milieu mijn 'vertrouwen in de autonome rede' van mijn deelnemers (Kant) verkocht?⁶

"Dag Kristof!" Raf kijkt iets hoopvoller en enthousiaster in mijn richting dan zijn collega cipiers. Hij is één van de zogenaamde herstelconsulenten die overal in het land in dienst kwamen naar aanleiding van de ministeriële omzendbrief van 2000⁷. Van hen moest de nieuwe 'herstel'wind in de Belgische gevangenis komen. Daar horen allerlei acties bij waaronder ook het organiseren van vorming. Een 'filosofisch gesprek' organiseren kan dus, als het maar bijdraagt tot de herstelgedachte. Ik kreeg van Raf dan ook de instructie mee dat het de bedoeling was dat de deelnemers in de groep zouden naden-

ken over hun eigen levensvragen en meer bepaald over kwesties die te maken hebben met eigen vrijheid en verantwoordelijkheid⁸.

Raf vergezelt me naar de 'ontspannings'-ruimte. Hier kunnen de gedetineerden enkele keren per week gedurende een half uur een gesprek hebben met hun familie. Als de nood het hoogst is, is er ook een aparte kleine ruimte met een bed om de ontmoeting met de partner in alle vrijheid en intimiteit te voltrekken. Naast deze - voor de één al meer dan voor de ander - 'bevrijdende' momenten en twee maal een half uurtje wandeling op de binnenkoer, speelt het leven in de gevangenis zich voor de meeste gedetineerden 22 uur per dag in de cel af⁹. Hun leven in de cel bestaat uit eten, slapen, - voor de meer gefortuneerde - naar muziek luisteren, op games spelen en tv kijken, hasj fabriceren en roken, ruzie maken of plannen smeden, voor heel enkelen iets lezen en voor de meesten veel nadenken. Gert, één van mijn deelnemers, zei hierover: "Ik vind dat ze hier van een mens een robot maken: 22 uur cel in plaats van een opleiding te krijgen, of bezigheid. Wat mij ergert is, dat wij toch niks leren. Alleen nadenken is niet voldoende."

Zullen deze mannen van mij iets leren of ik van hen? Zal ik ze kunnen bereken met een 'denk'-programma? Draagt een vorming filosofie wel bij tot herstel? In de volgende paragrafen bundelde ik enkele merkwaardige ervaringen die ik had in de verschillende strafinstellingen. De klemtoon ligt daarbij op de (t)evolutie in mijn rol als gespreksbegeleider. Via deze invalshoek, wil ik onderzoeken of en hoe vormingswerk van deze aard kan bijdragen tot 'herstel' in zijn ruimste betekenis.

De misdaad: de gewoonte...

1.1. De voorbereiding

De eerste sessie in Tongeren verliep met een achttal deelnemers, die vrijwillig deelnamen. Ik wist volgens afspraak niets van hun penitentiair verleden maar ik vernam na verloop van tijd van henzelf dat velen van hen voor drugs dealen in voorlopige hechtenis zaten. Daarnaast was er een moordenaar in deze groep en iemand die zat voor seksuele delicten¹⁰. Ik kreeg enkele

le velle behangpapier en begon naar mijn gewoonte met het schriftelijk inventariseren van antwoorden op 3 vragen.

1. Waar wil ik aan werken?

2. Wat wil ik daarvoor doen?

3. Wat wil ik dat anderen daarvoor doen?

Ik deed dit om de verwachtingen helder te krijgen, om hen aan te zetten tot actieve deelname (de participatieve aanpak) en om zicht te krijgen op de diversiteit in de gedachten van mijn publiek. Zelf deed ik ook mee omdat ik dacht hiermee een signaal te geven van gelijkwaardigheid naar hen toe. Er waren heel noble doelen bij zoals 'luisteren, openstaan voor de ander, respect tonen'¹¹.

Ik realiseerde me voor het eerst dat het schrijven in mooi Nederlands niet voor elke deelnemer vanzelfsprekend was. Toen ik op twee flappen, namelijk die van Bert en Angelo, bovendien hetzelfde zag staan, namelijk "Luisteren, Niks, da weet ik nie", drong het tot mij door dat er ook minstens één deelnemer was die niet kon schrijven. Bert had Angelo geholpen of andersom. Dit had ik nog nooit tevoren meegemaakt. Het doorsnee publiek dat deelneemt aan een socratisch gesprek is immers geletterd. Toen ik bovendien kort uitlegde wat de ambitie of bedoeling was van een socratisch gesprek, zag ik aan meerdere blikken dat men Star Wars aan het bekijken was. Dit was 'the clash of civilisations'! Ondanks mijn initieel besef van gebrek aan contact, ging ik als begeleider echter vrolijk verder, en dan nog met het opstellen van enkele 'gespreksregels':

zeg wat je wil zeggen en vraag wat je wil vragen op gebied van inhoud, gesprek, gevoel, zin van wat we doen; wees to the point, zoniet verklaar je uitweiding;

tracht een dialoog tot stand te brengen. Ik dacht hiermee duidelijkheid te verschaffen. Het komt tenslotte 'professioneel' over om regels te verwoorden: het geeft de indruk dat je weet waarover je spreekt vanuit ervaring. Niemand verwees er echter naar of hield zich er aan tijdens het gesprek. Er zijn enkele goede redenen aan te geven om een socratisch gesprek niet te beginnen zoals ik hier deed¹²:

1. Communicatief geef je het signaal aan de deelnemers dat jij denkt dat zij regels nodig zullen hebben, wat niet zeker is.

2. Inhoudelijk valt bij de aanvang nog niets te zeggen over het gesprek en de manier waarop het gevoerd wordt. Het apriori is dus niet terecht. In het ideale geval geven deelnemers a posteriori zelf aan wat ze als regel nodig denken te hebben.

3. Je geeft het signaal dat het socratisch gesprek een 'spel' is dat slechts met behulp van een aantal regels kan worden gespeeld. Dit is in elk geval bij Socrates zelf niet het geval.

4. Je spreekt ook (ononderzochte) oordelen uit over de groep. In dit geval dat ze vermoedelijk niet 'to the point' kunnen interveniëren en dat ze moeilijkheden (zullen) hebben om te zeggen wat ze te zeggen hebben.

De enige verklaring die ik heb om dit ondanks deze goede redenen bij dit publiek toch te doen, is vrij pover. Het was een houvast, het is de macht der gewoonte.

1.2. De vragen

Als opstap voor het gesprek daar in Tongeren bekeken we toen een fragment uit een documentaire over de ervaring van gevangenen in de gevangenis van Brugge. De bedoeling was inspiratie bieden voor het genereren van vragen. Dat bleek niet nodig (ik heb de video dan ook later niet meer gebruikt). Toen ik vroeg om een vraag op een flap te schrijven waarover ze het in deze bijeenkomsten over wilden hebben, volgde er een stortvloed. En het waren heus niet allemaal vragen in de stijl van 'Hoe kom ik hier uit?!' Enkele deelnemers hadden zelfs moeite om uit alle vragen die ze in hun hoofd hadden er eentje uit te kiezen. Dit verscheen uiteindelijk op de flappen:

Waarom kan ik mijn handen niet thuis houden van een ander zijn gezicht?

Mogen de chefs u zomaar een tucht-rapport schrijven, hebben ze altijd gelijk? Ook als jij gelijk hebt? En krijgen ze altijd gelijk?

Wie zijn wij in de gevangenis?

Ben ik zelf verantwoordelijk voor alles dat ik doe?

Waarom een gevangenis? Waarom laten ze de mens niet iets aan zijn probleem doen?

Wie ben ik in de gevangenis? Waarom moeten wij meer respect tonen dan de cipier?

Welke keuze maak je zelf en welke worden er voor je gemaakt?

Wat maakt iemand meer waard dan iemand anders?

Waarom kunnen ze onze cellen niet open laten van acht uur 's morgens tot acht uur 's avonds?

Wanneer ben ik een waardevol mens?

Wat gaat er van mij komen? Zal het beter of slechter gaan?

Voor wie is dit de laatste keer in 't gevang?

Wat gaat de buitenwereld denken van mij? Hoe ziet de toekomst er uit?

Is het mogelijk om uit mijn milieu te geraken?

Wie ben ik om te (be)oordelen?

Waarom ben ik begonnen met drugs?

Wat is mijn rol in de maatschappij?

Waarom maak ik het moeilijk als het gemakkelijk ook gaat?

Respectvol omgaan met elkaar, wat houdt dit in?

Wat zal er gebeuren als ik vrij kom met mijn nieuwe leven?

Waarom blijft mijn verleden mij achtervolgen?

Moet je altijd de regels volgen?

Door een sterke interventie van Raf (die zoals gezegd graag verantwoordelijkheid op de agenda had) kwam de vraag 'Moet je altijd de regels volgen?' uit de bus als de vraag waarover we het zouden hebben tijdens deze eerste bijeenkomst. We zochten enkele voorbeelden aan de hand van de klassieke criteria¹³. Er kwamen enkele 'brave' voorbeelden, onder andere van de herstelconsulent zelf, die beschreef hoe hij een keer 150 km per uur op een autosnelweg reed. Ronny en Marc beschreven een voorbeeld van de dag zelf: ze waren te laat op de afspraak voor de cursus verschenen omdat ze nog een 'ochtendritueel' hadden. Yoery beschreef hoe hij een sigaret in de ontspannings- (en cursus-)ruimte rookte, zelfs na verbod van de herstelconsulent. Dit laatste werd gekozen als zijnde het meest eenvoudige en tegelijk meest interessante voorbeeld want hier en nu beleefd.

1.3. Het gesprek

Ik vroeg de deelnemers op te schrijven of zij er net als Yoery voor zouden kiezen om de regel (niet roken in de cursusruimte) te overtreden.

Twee opvattingen stonden tegenover elkaar:

Marc zei dat hij dacht van wel want als hij niet rookte, zou hij niet geniet-

baar zijn voor anderen: hierdoor zou hij geen respect meer krijgen voor anderen.

Yoery zelf weet het aan de macht der gewoonte. Hij had deze morgen voor cursustijd geen sigaret kunnen roken omdat hij direct uit bed moest. Dit was tegen zijn gewoonte, waardoor hij het tijdens de cursustijd compenseerde. Ook Andy viel hem bij: "Ik zou een sigaret opsteken want dat is mijn gewoonte".

Bert en Rudi zouden het ondanks die onweerstaanbare drang toch niet doen. Het argument van Yoery was eigenlijk een smoesje: je kan immers vroeger opstaan om een sigaret te roken als je weet dat het cursus is. Bovendien moet je het laten uit respect voor de organisator en de cursusbegeleider.

Ook Raf, de herstelconsulent, trok deze kaart: je doet het niet, uit respect voor de andere aanwezigen. Bovendien mag je de cursus niet in gevaar brengen. Een gewoonte zoals roken moet je (dat is de oplossing) bovendien gewoon vooraf melden en oplossingen zoeken.

Gert en Ronny maakten het nog wat dramatischer: Yoery wist het al van gisteren, hij had dus vroeger kunnen opstaan. Zij schrijven: "Ik vind een afspraak heel belangrijk, dat is het vertrouwen denk ik, ook voor mij en ook voor anderen."

Een aantal aspecten werden verder onderzocht: gewoonte is geen voldoende reden, maar als de 'goesting' echt onweerstaanbaar is, of je hebt je eigen gedragingen niet onder controle, mag overtreden van een regel wel. Andersom, zo kwamen ze overeen, kan je je maar aan regels houden in de mate waarin je jezelf onder controle hebt. Gert maakte dit nog sterker: je moet je aan de regels houden niet alleen als je jezelf onder controle hebt, maar omdat je het aan jezelf verplicht bent.

Het gesprek verliep gestroomlijnd. De deelnemers waren tevreden. Gustav Heckmann zou misschien ook tevreden zijn geweest¹⁴. Toch was het niet echt bevredigend:

de échte onderwerpen zoals persoonlijke verantwoordelijkheid, vrijheidsbeleving, dader zijn, werden niet aangeraakt. Het was nog te veel het gesprek van de gespreksbegeleider en de herstelconsu-

lent. Dit uit zich onder andere in de keuze van het voorbeeld en de vraag. Het was een voorbeeld en een vraag die juist door de fameuze 'criteria' vooral de bedoeling hadden zo'n gesprek goed te laten verlopen. Voor dit publiek was er echter iets anders nodig om tot een diepgaand gesprek te komen.

De 'conclusie' was theoretisch en in feite een verhuilde vermaning van Yoery.

De auteur van dit verhaal was zich echter van zijn misdaad, namelijk de gewoonte, nog niet bewust op dat moment. In een volgende sessie in de gevangenis van Mechelen zou een échte zware jongen hier verandering in brengen...

2. De straf: verbaal geweld

2.1. Benarde omstandigheden

Het geroezemoes kwam me tegemoet toen ik de te kleine, driehoekige oude kamer twee hoog met slechts twee ramen betrad waar al elf van de dertien deelnemers in vale beige plunje waren vergaderd. Als materiaal opnieuw geen flip-over noch tafels, alleen de stiften die ik meegebracht had en wat vellen oud bruin kaftpapier. Benarde omstandigheden maar ook hier: te nemen of te laten bij gebrek aan aangepaste infrastructuur.

In de stevige handdrukken die ik van de deelnemers ontving, vermoedde ik een niet onaanzienlijk verleden, waar ik zoals afgesproken op voorhand niets van wist. We zouden het deze voor-middag en aansluitend de namiddag in Mechelen gaan doen met deze negen mannen. Er waren ook twee dames: Ann, de herstelconsulente en haar stageaire Katrien. De laatste die binnenkwam was Jorg en viel meteen op door zijn imposant lichaam en de luidruchtige zeer joviale stijl waarmee hij iedereen begroette. Na een korte introductieronde waarin wat verwachtingen werden uitgewisseld, had ieder één of meerdere vragen neergeschreven. Ook hier weer twee deelnemers die niet konden schrijven maar dat belette me blijkbaar weerom niet om mijn plan door te voeren. Op één van de flappen viel me ook de vreemde schrijfwijze van de 'O' op: met enkele welbepaalde strepen er door...

Tijd voor pauze en voor koffie, in dit geval een ondefinieerbaar zwart goed-

je dat niettemin in sloten naar binnen werd gewerkt bij gebrek aan alternatieven.

Toen ik mijn bekertje wilde vol tappen, maakte de thermos een pruttelend geluid. Pech. Koffie op! Spontaan grapte ik tegen Jorg die naast mij stond: "Dat is waarschijnlijk het laatste geluid van de mens!" waarop hij: "Ik weet wat dat is, hoor, het laatste geluid van de mens!" Slik. Er volgde met verve een verhaal dat ik herkende uit de kranten. Hij zat voor dubbele moord. Hij had twee jongeren een mes in de rug geplant de nacht van een feestje van de jeugdbeweging. Een uit de hand gelopen ruzie naar aanleiding van een niet betaald biertje of zo. Men zou het vandaag vermoedelijk 'zinloos geweld' noemen, maar aan zijn enthousiasme te horen, had het voor Jorg in elk geval toen zin gehad!¹⁵

2.2. Sterke verhalen

Het duurde niet zo lang voor ze het eens werden over de vraag die ze wilden bespreken: 'Wanneer ben ik mezelf?' Trouw aan de methode vroeg ik hen om een ervaring bij deze vraag te verwoorden en die in tweetallen even uit te wisselen. Dit lukte niet: men had het over allerlei andere zaken. Dan maar plenair een lijstje maken. In tegenstelling tot in Tongeren kwamen hier wel echte verhalen op tafel. Dirk vertelde hoe hij enkele maanden geleden met een hele groep 'vrienden' een auto had afgebroken van iemand die een collega drugsdealer had verraden waardoor hij in de gevangenis terecht was gekomen. Toen hij hieraan meehielp, was hij niet zichzelf geweest, zei hij.

Jorg vertelde daarop met veel bravoure hoe hij samen met zijn 'vrienden' in het weekend (naar gewoonte) een café kort en klein had geslagen. Toen de vrienden ook de cafébaas wilden aanpakken, weigerde Jorg hieraan mee te doen. Ook al gingen zijn vrienden nog verder, hij vond het als benedeider wel genoeg geweest, en op dat moment 'was hij zichzelf'. Het verhaal werd met veel smaak en in een snel tempo verteld, wat in combinatie met zijn dominante verbale aanwezigheid bij sommige deelnemers toch meteen wat weerstand opriep. André, die recht tegenover hem zat, wachtte niet op de keuze van het voorbeeld en uitte meteen zijn twijfel: Jorg liet zich in het hele verhaal gewoon meeslepen door zijn



groep en dat noemde André in elk geval niet 'zichzelf zijn'. Op het moment dat hij besluit niet meer mee te doen, luistert de groep gewoon niet meer naar hem maar is hij nog steeds niet zichzelf. Als je echt jezelf bent, sla je geen café kort en klein volgens André. Velen waren blij met de reactie van André en herkenden zich in dit thema: ze lieten zich meeslepen door zogenaamde vrienden, trawanten etc. en het is moeilijk daar tegen in te gaan. Maar wat is dan 'jezelf zijn'? Jorg reageerde heel bitsig op André: "Jij weet niet waarover je spreekt, je hebt geen vrienden zoals ik". Een aanval en een weerwoord dat even scherp en luid klonk. En dan een paar minuten bekechten. Ik vermoedde een onderliggend conflict tussen die twee en kwam tussen beide om het gesprek opnieuw bij de zaak te houden: "Laten we eens kijken of er andere voorbeelden zijn." Patrick vertelde hoe hij alleen zichzelf is in het café en niet in de fabriek. Rachid, een Marokkaanse, erg gelovige drugsdealer vertelde dat hij de voorwaarden van zijn voorlopige invrijheidsstelling niet opvolgde omdat dat inging tegen wat in de Koran staat. Zonder in detail te treden zei hij: "Ik

weet niet wat dat is, jezelf zijn. Voor mij is mezelf zijn doen wat Allah van mij vraagt", waarop Jorg: "Ik begrijp dat. Voor mij is mezelf zijn doen wat Hitler van mij vraagt." Plots begreep ik waar de vreemde tekens in de 'o's op de flappen vandaan kwamen. Ik zat hier in een groep met een fundamentalistische moslim én een neonazi. Maar ik hield het hoofd koel en besloot samen met de groep om na de lunch dieper in te gaan op het voorbeeld van André, dat voor de meesten het meest eenvoudig en herkenbaar bleek.

2.3. Over wraak en vrouwen

Na de lunch zag ik hen terug op twee na die, zonder het te melden, afgehaakt hadden. Maar André en Jorg, de haantjes de voorsten, waren van de partij. Ik vroeg André om nog iets beter uit te leggen waarom hij had meegedaan met de afbraak van de auto¹⁶. Hij vertelde dat hij onder invloed was en opgejut werd door de groep. Het was ook eigenbelang geweest: de leverancier kon hem nu niets meer leveren. En het was ook wraak: zijn vriend was verklikt en opgepakt en het verraden van vrienden is onrechtvaardig. Achteraf, vertelde André, toen hij alleen thuis was en

hierover nadacht, vond hij dat hij zichzelf door de groep teveel had laten beïnvloeden. Een auto ineen slaan is immers niet efficiënt en bovendien liepen ze zo het risico gezien te worden door de politie. Het was niet verstandig geweest en hij was ook zichzelf niet geweest. Was hij dat wel geweest, had hij meer doordacht gehandeld en het anders aangepakt. Nico trad dit bij: het was inderdaad geen efficiënte handeling. Je hoeft het bovendien volgens hem niet voor die kameraad op te nemen. Opgepakkt worden is een 'beroepsrisico'. Het is aan de opgepakte leverancier zelf om 'wraak' te nemen als hij dat zelf wil, niet aan André of de anderen in de groep.

Daar was onze Jorg het hoegenaamd niet mee eens. Hij nam zelf tijdens de uitleg van Nico een flap en schreef daarop met grote letters, doorkruist met hakenkruisen: "Hard wraak nemen omdat ik dat doe voor vrienden die hulp nodig hebben. Mezelf zijn dus!" Voor hem was André dus wel zichzelf geweest op dat moment. De aandacht was ondertussen echter verschoven naar iets waar ieder het scheen over eens te zijn: het nut of de zin van wraak nemen. Dus ik vroeg aan alle deelnemers om even in tweetallen uit te wisselen of hier in het verhaal van André wel degelijk sprake is van wraak en wat dat dan is. Iedereen scheen dit te begrijpen met uitzondering van Ann en Katrien, die tot nog toe heel stil aanwezig waren geweest. Zij zeiden niet te weten wat dat betekent omdat ze het nog nooit hadden meegemaakt. Hierop ontstond in een razend snel tempo het volgende gesprek:

Jorg: "Dat is heel normaal, dat zijn ook vrouwen."

Ik: "Hoezo, wat heeft vrouw-zijn daar mee te maken?"

Jorg: "Vrouwen kennen dat gevoel van wraak niet."

Ik: "Heb je dat verstaan uit wat ze daarnet zeiden?"

Jorg: "Vrouwen zijn niet zoals mannen, ze zijn weker, ze verstaan dat gevoel van vriendschap niet, ze kunnen zich niet wreken..."

Ik: "Bedoel je met vrouwen alle vrouwen? Als dat zo is, dan horen Ann en Katrien daar ook bij. Daarom zou ik zeggen: vraag het hen of dit zo is!"

Op dat moment hoorde Jorg me echter niet meer. Er volgde in een ijl tempo en

met krachtige stem een hele uiteenzetting, niet alleen over hoe vrouwen zijn maar over alle anderen dan het witte mannelijke Arische ras. André riep er nog wat tussenin maar kon niet meer door het betoog geraken. Ook Ann en Katrien reageerden maar werden niet gehoord.

Ik bleef in mijn onderzoeksrol zitten, maar omdat ik het ondertussen Spaans benaauwd kreeg, begon ook ik mijn stem te verheffen. De onderzoeksgeest, als die er al was geweest, was totaal zoek. Een dikke tien minuten lang werd er over en weer geroepen en werden de meest weerzinwekkende gedachten uitgespuwd.

2.4. Uit het lood geslagen

Jorg liep wit van woede het lokaal uit en de anderen volgden. Ik bleef in het lokaal verwaasd en verward achter samen met Ann en Katrien die ook uit hun lood geslagen waren maar beduidend veel minder dan ik. Ik gaf toe dat ik het niet meer in de hand had, dat ik heel moeilijk zo flagrant racisme en seksisme kon verdragen en me daardoor niet meer kon beheersen. Omdat ik ontsteld was, schoot ik natuurlijk vele pijlen op Jorg af maar gaf toe dat ik het vooral moeilijk had met het gebrek aan onderzoeksgeest bij alle deelnemers. Hierop zei Ann iets wat me tot op de dag van vandaag bij blijft: "De enige die de afgelopen uren een socratisch gesprek heeft gevoerd ben jij zelf!" Na de pauze bleven deze woorden in mijn hoofd spoken. Het gesprek van deze dag werd met de deelnemers die na de onderbreking terugkwamen (Jorg was hier niet meer bij) nog rustig afgerond met een uitgebreide evaluatie, waarin de vraag naar 'jezelf zijn' nog even werd besproken. De deelnemers zeiden zeker niet ontevreden te zijn over deze dag. Ik zelf ging echter naar huis met een heel vreemd gevoel. Het drong pas 's anderendaags tot mij door dat Ann gelijk had. Tegelijk besepte ik dat ik nooit meer op dezelfde manier socratische gesprekken zou begeleiden, sterker nog: dat er geen 'zelfde' manier bestaat omdat elke groep anders is! Met deze doelgroep zou ik het zeker en vast nooit meer zo doen. Ik stelde voor om het gesprek van de week daarop in Turnhout anders aan te kondigen: geen 'socratisch gesprek' meer, maar 'een gesprek over wat echt belangrijk is'.

*
Deel 2 verschijnt in het volgende nummer. Daarin zoekt de auteur op een totaal andere manier contact met zijn publiek. Hij relateert hiertoe de methode en trekt conclusies over de rol van de gespreksbegeleider in een socratisch gesprek en onderzoekt de waarde van dit soort activiteiten in een herstelgerichte context.

*
Kristof van Rossem is filosoof, socratisch gespreksbegeleider, medewerker Stichting Lodewijk de Raet en lerarenopleider aan de Hogeschool West-Vlaanderen en het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de KULeuven. Contact: Bosstraat 36, 1790 Affligem, tel 053 41 73 84, Kristof.Van.Rossem@telenet.be Met dank aan Sandra Aerts, Hans Bolten en Mies Beckers voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.

Noten

- 1 De vormingssessies waarover dit artikel gaat, vonden plaats in de gevangnissen van Tongeren, Hasselt, Mechelen en Turnhout. De eerste sessie vond plaats in de oude gevangenis van Tongeren, die ondertussen is ingeruild voor een modernere versie. Zie www.gevangenisstongeren.be
- 2 H. Franke, *De macht van het lijden. Twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland*, Balans, 1996.
- 3 M. Foucault, *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Historische uitgeverij, Groningen, 1989, p.352 e.v.
- 4 A. Neys, *Over de missie van de herstelconsulenten*, in *Fatik*, 23 (2005), nr. 105, p.20-21.
- 5 Zie voor alle voorwaarden die hij stelt *Ibidem*, p.22 en H. Kunneman, *Moraliteit en strafrecht in een postmoderne cultuur*, in H. Boutellier, H. Kunneman, J. Leesth (ed.), *De straf voorbij. Morele praktijken rondom het strafrecht*, Amsterdam, SWP, 2001, p.12-18.
- 6 Dit principe van kritisch denken en het vertrouwen in de redelijkheid van de ander inspireerde o.a. Leonard Nelson tot de vernieuwing van het filosofieonderwijs m.b.v. de socratische methode. Zie L. Nelson, *De socratische methode*, inl. en redactie Jos Kessels, Boom, Amsterdam, 1994, p.70-113.
- 7 De functie werd geïntroduceerd via een Ministeriële Omzendbrief van 2000. Hier werd de herstelconsulent gezien als een adviseur van de gevangenisdirectie en lid van de staf. De algemene opdracht luidde het 'structureel werken aan een cultuur van respect in elke gevangenis' met als pijlers overleg, communicatie, participatie en responsabilisering

ENKELE CURSUSSEN PRAKTISCHE FILOSOFIE IN VLAANDEREN VOORJAAR 2007

Van de hierna volgende cursussen vindt u meer info op www.de-raet.be. U kan inschrijven via 00 32 9 382 75 71 of via een mailtje naar Anne@de-raet.be

1. SOCRATISCH GESPREK

Een socratisch gesprek is een gezamenlijk onderzoek naar de waarde en de waarheid van je opvattingen over een ervaring of een gebeurtenis. Dit onderzoek gebeurt in een dialoog waarin je o.a. jezelf oefent in het formuleren van gedachten, het effectief luisteren, het samenvatten, geduld betrachten, oordelen opschorten.

In het voorjaar 2007 begeleidt Kristof Van Rossem de volgende socratische gesprekken in Vlaanderen:

- In Borgloon, Kasteel Mariagaarde (Limburg): wo 28/2 (14u-22u) + do 1/3 (9u-17u). Kosten: 135 euro (volpensioen), 90 euro (zonder overnachting).

- In Gent: donderdagavonden (19u30-22u30) 19 + 26/4 (voorbereiding), zat 28/4 (9u-17u) (gesprek). Kosten: 40 euro (gesprek)

2) DE KRACHT VAN HET VRAGEN STELLEN

In deze training leer je met vragen op een creatieve, innovatieve en efficiënte manier omgaan. Begeleiding:

Kristof Van Rossem, Brugge, do 24/5 (9u30-16u30), Kosten: 45 euro

3) OVERTUIGEN MET STIJL

In deze training werk je aan je persoonlijke overtuigingskracht. De training is gebaseerd op de (onlangs prachtig vertaalde) Rhetorica van Aristoteles. Je oefent het formuleren, het onderbouwen en het stilereñ van je eigen mening. Er is veel aandacht voor de ontwikkeling van je persoonlijke stijl en voor het werken met humor.

Begeleiding: Kristof Van Rossem, In Bornem op 4 vrijdagen (9u30-16u30): 9, 16, 23/3 + 20/4, Kosten: 170 euro

4) FILOSOFISCH WANDELEN IN BRUSSEL

Zat. 12/5, 9u30-17u. Kosten: 35 euro

Vereniging voor Filosofische Praktijk

Secretariaat: Tineke Sessink,

Postbus 9159, 1006 AD Amsterdam

tel 020-6174689, t.sessink@planet.nl

- Zie Fatik, 23 (2005), nr. 105 voor een evaluatie van vier jaar herstelconsulenten.
- 8 Deze sessies zijn een initiatief van Raf en Ann, een collega van hem. Er was een budget voor deze vorming mits het kaderde binnen het herstelbeleid. Inhoudelijk betekende dit dat er nadruk moest liggen op ethische thema's. Een socratisch gesprek door mij begeleid leek hen daarvoor wel geschikt. Ik kwam met Raf overeen om in elk van de vier gevangnissen aan een min of meer dezelfde groep (de gedetineerden komen en gaan tijdens de vorming afhankelijk van ontvangen bezoek van de advocaat of familie, van eigen uithoudingsvermogen etc.) drie sessies van telkens drie uur te geven, met een week interval. Mijn voorstel om bij de gesprekken ook na voorbereiding de cipiers en de rest van het personeel van de gevangenis te betrekken, vond hij een goed idee maar voorlopig nog niet haalbaar (Dit gebeurt onder andere in Groot-Brittannië, zie <http://www.prisondialogue.org.uk>). Enkel de herstelconsulent zelf, die ook vertrouwd is met de gedetineerden, zou aan de gesprekken deelnemen. Het geheel werd de eerste twee keren aangekondigd als 'socratisch gesprek' en de deelname was vrijwillig. Doorgaans namen in elke gevangenis van de 110 gedetineerden een achttal deel.
- 9 Deze isolatiegedachte is samen met het regime van verplichte arbeid en het regime van genezing en normalisering een kenmerk van het totalitaire karakter van de gevangenis sinds begin 19e eeuw volgens Michel Foucault. Zie Ibidem, p. 316-342.
- 10 De voornamen zijn omwille van de discretie in het hele artikel veranderd.
- 11 Ik schreef zelf op:
ervoor zorgen dat wat ieders wil zo veel mogelijk wordt gerealiseerd
wie ik ben en wat ik kan daarvoor inzetten
hetzelfde
Raf, de herstelconsulent, verwoordde het als volgt:
Een interessant gesprek voeren
meepraten, meedenken
respect tonen
Sommige deelnemers zoals Andy verwoordden het heel mooi:
Weer iets meer te weten komen over mijn vragen waar ik mee zit, luisteren, leren en observeren
Vragen stellen i.v.m mijn problemen, zoeken naar alternatieven
Respect tonen, luisteren, niet lachen met andermans problemen, en indien nodig of mogelijk helpen zoeken naar alternatieven of oplossingen.
Gert, een drugsdealer, verwoordde het als volgt:
Luisteren: er zou altijd iets zijn dat ik het niet weet
Het kan dat ik iets meer leert in mijn leven
Ik wil dat iedereen iets leer, van zijn daden, en veel nadenk over de gevangenis
- 12 Er zijn nochtans begeleiders van het socratisch gesprek die sterk pleiten voor het hanteren van gespreksregels. Zie bijvoorbeeld H. van den Elshout, Het socratische

- en de regels. Wanneer is een gesprek socratisch en wanneer niet?, in J. Delnoij, W. Van Dalen (ed.), Het socratisch gesprek, Damon, Best, 2003, p. 57-78. Net als Gisela Raupach Strey in Duitsland deed, stelt zij naast enkele 'regulatieve' gespreksregels, 'constitutieve voorwaarden' op die volgens haar het typisch socratische uitmaken. De vraag is of -zeker met dit publiek- "voorwaarden" wel bestaan in een gesprek dat een onderzoeksgesprek wil zijn.
- 13 Het gebruik van criteria voor vragen en voorbeelden komt o.a. van Jos Kessels. Zie J. Kessels, Socrates op de markt. Filosofie in bedrijf, Amsterdam, Boom, 1997 en J. Delnoij en W. Van Dalen, Het socratisch gesprek, Damon, Best, 2003. De belangrijkste criteria voor de keuze van het voorbeeld zijn: recentelijk gebeurd, zelf in betrokken, interessant voor de andere deelnemers, eenvoudig.
- 14 Gustav Heckmann is de leerling van Leonard Nelson, de filosoof die door zijn essay in 1922 het vuur heeft aangestoken aan de traditie van het 'socratisch gesprek'. Zie voor zijn stijl van het voeren van de socratische methode G. Heckmann, Das Sokratische Gespräch, Dipa Verlag, Frankfurt, 1993.
- 15 De kenner kan in het gedrag van Jorg een patroon zien dat vrij klassiek is bij gedetineerden. Zijn 'stoere taal' kan je begrijpen als een neutralisering van zijn persoonlijke problemen in het verwerken van zijn daad. Zijn ogenschijnlijke jovialiteit of populariteit in de groep ontstaat door zich voor te doen als iemand die het penitentiaire spel 'beheerst'. Zijn persoonlijkheid zelf blijft echter vaak een onbesproken gegeven tot op het moment dat hij in aanmerking komt voor eventueel penitentiair verlof of voorwaardelijke invrijheidsstelling. De herinnering aan de daad blijft daarbij vaak een onverwerkt gegeven, waardoor recidive ontstaat. Zie A. Neys, Gevangenisstraf als doorleefde realiteit, in A. Neys, T. Peters, F. Pieters, J. Vanacker (ed.), Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven, UP, Leuven, 1994, p. 196
- 16 In de Nelsoniaanse school van het socratisch gesprek is men gewoon om het verhaal in het lang en het breed op te schrijven. Volgens Dries Boele zou dit leiden tot beter inlevingsvermogen etc in het verhaal van de ander, zie D. Boele, "Bij wijze van gespreksleiding: over visieontwikkeling, zich inleven en levenskunst", in Delnoij, J. en Van Dalen, W. (2003), Het socratisch gesprek, Damon, Best, p. 157-179. Mijn inschatting hier als begeleider was dat deze vertraging de afstand van mezelf tot de deelnemers nog zou vergroten en de weerstand tegen de hele onderneming -die tenslotte ook voor hen nieuw was-, nog zou toenemen. Bovendien had ik het schrijfmateriaal eenvoudigweg niet. Standaard doe ik het tegenwoordig niet meer, en tracht in plaats daarvan meteen de kernbewering en enkele argumenten te noteren.

Filosofische praktijken



VERENIGING VOOR
FILOSOFISCHE PRAKTIJK

DE SOCRATISCHE METHODE ACHTER DE TRALIËS

Filosofische gesprekken met gedetineerden

Kristof Van Rossem

Deel 2: Herstel en slot

Wat eraan vooraf ging in vorig nummer van *Filosofie*:

Inleiding

In dit gedeelte van het artikel wordt de vraag gesteld of een vorming filosofische gesprekken met gedetineerden kan bijdragen tot herstel. Door de focus te leggen op de rol van de gespreksbegeleider wil de auteur deze vraag beantwoorden.

1. De misdaad: de gewoonte
 - 1.1 de voorbereiding
 - 1.2 de vragen
 - 1.3 het gesprek

In dit gedeelte krijgt de lezer het relaas van een van de eerste sessies over de vraag: "Moet je altijd de regels volgen?" Onder andere omwille van het volgen van zijn gewoonte, slaagde de gespreksbegeleider er niet in van dit gesprek echt een beklijvende ervaring te maken

2. De straf: verbaal geweld
 - 2.1 benarde omstandigheden
 - 2.2 sterke verhalen
 - 2.3 over wraak en vrouwen
 - 2.4 uit het lood geslagen

In deze paragraaf wordt het verhaal verteld van een socratisch gesprek over "Wanneer ben ik mezelf?" met 'zwarte jongens' in de gevangenis van Mechele. Dit gesprek liep uit de hand onder andere omwille van een deelnemer die zich te buiten ging aan racistische en seksistische opmerkingen maar vooral ook omdat de begeleider nog teveel vasthield aan zijn 'methode'.

3. Het herstel: wat echt belangrijk is.

3.1. Hoe weet je dat je iemand vertrouwt? In een hoekje van de eetzaal in de Turnhoutse gevangenis waren een zevental gedetineerden opgedaagd. De handdrukken waren even stevig als elke keer daarvoor. Ik vertelde dat mijn bedoeling die namiddag vooral was hen de gelegenheid te geven om uit te spreken wat ze zelf belangrijk vonden en hierover met elkaar van gedachten te wisselen. Ze keken wat op toen ik erbij vertelde dat dat ook mijn reguliere job was. Ik zweeg over 'filosoof-zijn of over 'socratisch gesprek voeren'. Het gros van mijn gesprekspartners hier bleek opnieuw drugsdealer te zijn. Ze vertelden dit ook zonder veel moeilijkheden. Ik had deze keer enkele vragen op papier gezet om geen tijd te verliezen bij de selectie. Toen we dit even overliepen, bleek de vraag "Hoe weet je dat je iemand kan vertrouwen?" de schot in de roos. Er kwamen meteen enkele verhalen over 'partners in crime' die hen trouw gebleven waren en anderen die hen verraden hadden. "Je kan blijkbaar niemand vertrouwen", zo bleek na een halfuurtje gesprek uit de losse pols de teneur. François, een oplichter zoals later bleek, voerde al een tijdje het grote woord. Zonder dat ik er iets van had gezegd, zei hij zelf dat het werken met die filosofische vragen in de geschiedenis van het westerse denken slechts door enkele filosofen was gebeurd, waarvan Socrates de voornaamste was. Ikzelf gaf toe ook veel inspiratie bij Socrates vandaan te halen. François voegde er nog enkele intellectuele spitsvondigheden aan toe. Hij rook dat hij met een hoger opgeleid iemand te maken

had, was vermoedelijk ook zelf geschoold en wou zich laten gelden.

Toen zijn makkers zo zeker waren dat je niet zo gemakkelijk iemand kon vertrouwen, stak hij scherp van wal: "Dat is helemaal niet zo. Vertrouwen is niet zo moeilijk en kan je gemakkelijk verkrijgen!" Ik zei tegen hem: "Laat dat dan eens zien. Zou je kunnen zeggen dat je deze gesprekspartners hier vertrouwt en dat zij jou ook vertrouwen?" Hij: "Natuurlijk, daar ben ik zeker van. Elke keer als ze iets nodig hebben, kunnen ze bij mij terecht. Ik lever hen alles wat ze vragen!"

Om dit te checken vroeg ik aan de anderen: "Klopt dit? Vertrouwen jullie hem?" Er volgde een pijnlijke stilte. Eén minuut is dan heel lang. François' gezicht vertrok helemaal. Geirriteerd en zenuwachtig riep hij nog: "Marc, is dat dan niet zo? En Joeri, jij vertrouwt me toch? Ik heb jou toch altijd geholpen?" De stilte was nog pijnlijker. Ik zei dat het toch wel bleek dat hij zich vergiste. Na een korte onderbreking, waarin ik met hem persoonlijk nog wat praatte, bleven we verder stil staan bij dat moment. Na een kort onderzoek gaf hij met een krop in de keel toe dat hij dacht dat vele mensen hem vertrouwden. De enige reden was dat hij hen iets leverde. Echt vertrouwen echter, zo zegden ook de anderen, kan je niet afkopen. François zei gelaten: "That's the story of my life". Hij dankte me op het eind en kon het niet nalaten nog een intellectuele knipoog naar Socrates te doen om zijn eigen 'beschaming' wat te compenseren.

3.2. Een kwestie van methode?

Er is vaak geargumenteed dat het meest typische aan socratische gespreksvoering de 'elenchus' is, wat letterlijk 'weerlegging, verlegenheid of beschaming' betekent. Socrates bracht zijn gesprekspartners in verlegenheid door hen te confronteren met de inconsistenties in wat zij vermenen te weten maar niet kunnen laten zien of formuleren. De 'schaamte' die daaruit volgt, is dan de voedingsbodem om onderzoek te doen hoe het dan werkelijk zit met bijvoorbeeld 'vertrouwen'. In dit onderzoek is het van belang dat woorden en daden overeen komen, dat wat je beweert over bijvoorbeeld wat vertrouwen is, ook herkenbaar is in de feiten.¹ Een dergelijke elenchus-ervaring kan je herkennen in zijn meest simpele vorm in wat er met François gebeurt. Hij komt tot de vaststelling dat zijn premisse, namelijk dat vertrouwen kan worden opgebouwd door middel van het uitwisselen van goederen, niet klopt. Hier had hij zes makkers die allen met hem al zaakjes hadden gedaan maar geen van hen beweerde hem te vertrouwen. Vertrouwen, zegden ze, had eerder met trouw, genegenheid etc. te maken. Deze confrontatie zorgde bij François voor een onzichtbaar denkproces dat zich na deze korte sessie zeker nog zal verderzetten.²

Recentelijk twijfelt men echter in de academische wereld of je Socrates' elenchus wel kan zien als een 'methode'.³ Bij nader inzien lees je bij Plato dat hij met elk van zijn gesprekspartners wel iets anders doet. Soms zoekt hij naar definities, soms evalueert hij de waarde van contrasterende individuele beweringen, soms wil hij enkel dat hij gelijk krijgt over zijn eigen morele standaarden en soms zoekt hij samen met hen naar een waarheid waar hij zelf niet zeker over is. In de Phaedrus bijvoorbeeld lees je hoe hij de 'elenchus' op zichzelf toepast en zijn eigen standpunt wijzigt. Het enige wat je over alle dialogen kan zeggen is dat Socrates zijn lijfspreuk, "Het ononderzochte leven is niet de moeite waard", telkens opnieuw belichaamt.⁴ Hij wil onderzoeken, redeneren. Hij wil argumenten horen voor de standpunten die zijn gesprekspartners innemen en niet iets zomaar als vanzelfsprekend aannemen.

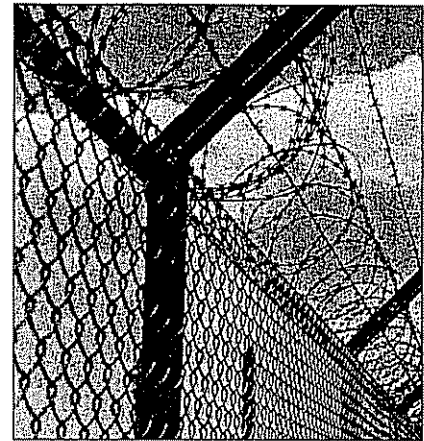
Deze onderzoekende houding is geen rol die ik speel tijdens mijn sessie als

begeleider. Het is door de jaren voor mezelf een levenshouding geworden. Het stelt me in staat waar het ook maar gepast is, geen enkel thema of onderwerp uit de weg te gaan en elke keer opnieuw te zoeken wat een bewering waard is, samen met anderen. Dat je hier geen methodisch stramien voor nodig hebt, leerde ik in Mechelen. Dat dit zonder voorgekauwde structuur ook echt 'socratisch' kan zijn, zag ik in Turnhout. In Hasselt tenslotte leerde ik dat ik zelf als begeleider bovendien niet buiten schot mag blijven als het om een echte 'dialog' gaat...

3.3. Waarom doe ik wat ik doe?

Er was die namiddag wat over en weer geloop van deelnemers die op het laatste nippertje toch hun advocaat nog moesten zien of die zich vergaten af te melden in het werkatelier (de dagelijkse job bestaat er uit het nakijken van eventuele kleine gaatjes in dopjes voor medicijnflesjes: een bezigheid waar vooral de farmaceutische industrie maar natuurlijk ook de burger wel bij vaart). Uiteindelijk bleven er in de kapel van de gevangenis van Hasselt vijf aanwezigen over. Geen flipover noch papier noch stiften, enkel een klein orgeltje, een paar stoelen en de aanwezigheid van de Heer...

Ik zat er zo 'naakt' als ik kon. Ik had zelfs geen vragenlijstje bij deze keer. Ik vroeg hen wat te vertellen over zichzelf en daarna vroeg ik aan de anderen of zij vragen hadden bij het verhaal van hun collega. Er kwamen wat wapenfeiten aan de orde waar in de eerste plaats de verhaalverteller zelf het beste uitkwam. Iedereen bleef vrij beleefd voor elkaar, ik ook. Alles veranderde echter toen Antonio, een meer dan honderd kilo zware dealer van Italiaanse afkomst, vertelde over zijn 'werk'. Hij vond dat hij terecht in de cel zat gegeven de bestaande wetgeving maar dat er te weinig rekening was gehouden met zijn specifieke situatie in het bepalen van de strafmaat. Hij was immers een 'verantwoorde' dealer. Zijn werk, beweerde hij, was (in tegenstelling tot andere collega's) "ethisch verantwoord". Ik voelde het water al in de mond komen bij een dergelijke scherpe bewering en vroeg hem om verantwoording door middel van een voorbeeld. Hij vertelde met veel Italiaanse bravoure hoe hij even voor hij werd opgepakt, om vier uur 's nachts uit zijn bed werd gebeld



door een klant die dringend spul nodig had. Het ging kennelijk om heroïne en ander fraais. Heldhaftig was hij in zijn kleren en op de moto gesprongen. Toen hij arriveerde bij zijn klant bleek zowel vrouw als man stoned in de afgerafelde zetel te liggen. Overal in de woonkamer lag rommel, gebruikte naalden, blikjes bier. Het stonk er en er stond luide muziek op. Tussen al die rommel liep een naakt schreiend kind van een jaar of vier. Een ander kind lag te huilen in bed. De man was agressief geworden en wou onmiddellijk spul maar had geen geld meer bij zich. Waarop Antonio, de redder in nood, het voorstel deed om gedurende twee weken gratis te leveren op voorwaarde dat het huis mooi bleef, dat de kinderen in bed bleven en niet meer met drugs geconfronteerd zouden worden.

Hij keek triomfantelijk mijn richting uit: "Zo", zei hij, "Dit noem ik ethisch dealen". Daarop volgde het volgende gesprek met mij:

Ik: "Als dat ethisch verantwoord is, zoals je zegt, Antonio, moet het voordeel voor de ander minstens opwegen tegen het voordeel voor jezelf. Kan je me eens beschrijven hoeveel percent er hierbij profijt voor jou is en hoeveel voor hen?"

A.: "Volgens mij is 65% voor mezelf: ik blijf natuurlijk 'de baas'. Ze blijven afhankelijk van mij en hebben mij nog meer nodig dan vroeger. Dat is belangrijker voor een dealer dan het geld op zich. Het waren bovendien goede klanten en je kan het ook zien als klantenbinding. 35% is voor hen want zij waren er goed mee inclusief hun kinderen en ik doe financieel verlies.

A.: "En jij, Kristof. Wat jij doet hier met ons, is dat wel ethisch verant-

woord? Hoeveel percent is hiervan voor ons en hoeveel voor jou?"

Ik: "Dank voor je vraag, Antonio. Ik doe dit voor een groot deel omdat ik jullie vooruit wil helpen en met jullie inzit. Bovendien verdien ik hier persoonlijk niets aan, het geld is voor mijn organisatie. Maar ik doe het vooral ook voor mezelf: het is mijn werk, ik was nieuwsgierig naar het leven achter de tralies en ik ben ervan overtuigd dat ik hiervan heel wat kan leren. Bovendien zou ik er later graag een artikel over schrijven. Ik kom dus uit op een zelfde verhouding."

A. (triomfantelijk): "Zo, we zijn dus collega's..."

Ik: "Je vergeet een belangrijk verschil, Antonio. Jouw product lijkt mij veel verslavender dan dat van mij. Ik ben er niet zeker van dat je 'deelnemers' er veel beter van worden... Dit is ethisch toch bezwaarlijk."

A. (stil): "Daar heb je gelijk in. Daarom zit ik waarschijnlijk ook in de gevangenis"...

Hier ervoer ik voor het eerst een echt 'twistgesprek' zoals dat bij Plato te lezen valt. Vaak wagen deelnemers zich niet aan het ondervragen van de gespreksbegeleider en geniet hij nog een 'veilige' positie. Antonio had geen last van dit soort achting en wou ook meteen een gesprek van man tot man. Het mooie hieraan was dat het geen 'gevecht' was waarin argumenten die 'overwinnen' macht krijgen. Het ging eerder om een verleiding van man tot man waarin ieder, ook ikzelf, toegevingen deed. Het onderwerp van dit gesprek was bovendien typisch Platonisch. Het gaat om de deugdzaamheid van de gesprekspartners in kwestie. Het gaat hier niet louter over beweringen. Het gaat om wat Antonio doet, om wat ik daar 'hier en nu' doe en wat daar eventueel deugdzaam aan is. Mijn eigen integriteit, niet enkel als begeleider, maar ook als persoon staat ter discussie. Socrates zelf ging dit ook niet uit de weg. Sterker nog: Plato laat hem gesprekspartners opzoeken die het hem heel moeilijk maken om integer te blijven. Hierdoor komt de eigenheid van Socrates' positie immers beter en scherper uit de verf.⁵

In het deurgat bedankte ik Antonio van harte voor zijn scherpe vragen maar vooral voor het respect dat ik voelde en de gelijkwaardige positie waartoe hij mij had gedwongen.

3.4. Van mens tot mens

Sinds het gesprek in Hasselt, was er in mezelf iets nieuws ontstaan. Ik was persoonlijk aangedaan. Ik had iemand ontmoet die open en eerlijk was en was dit ook voor hem geweest. In zo'n gesprek gebeurt er iets meer dan in een gesprek waarin de klemtoon uitsluitend ligt op argumentatie en redenering. In het 'heilige hart' van de gevangenis waren de kettingen tussen de verschillende posities even afgelegd om plaats te maken voor respect en nabijheid. Sinds dat moment ging ik vaak naar huis met het idee: "Ik had evengoed in de gevangenis kunnen zitten. Ik heb gewoon het geluk gehad in een beter milieu te zijn terecht gekomen dan deze mannen". Deze houding opende deuren. In één van de laatste gesprekken gebeurde iets wat ik nooit zal vergeten. In de hoek van de kamer met een zestal deelnemers zat Nick, een drugsdealer in voorhechtenis die opviel door zijn uiterlijk. Hij was immers zo gekleed en gekapt dat hij mij deed denken aan een Noord-Amerikaanse indiaan. Hij viel verder op door zijn stilte. Na ongeveer een uur gesprek met zijn collega's, sprak ik hem hierover rechtstreeks aan: "Wil jij iets zeggen, Nick, over dit gesprek?"

Hij veerde (in deze context...) wat recht, keek me in de ogen en zei: "Wat zijn mijn woorden nu meer waard dan de stilte?" En er was stilte, minuten lang. Ik vroeg hem daarna of hij zich wat kon verduidelijken. Hij vertelde dat hij zich in zijn cel maar ook voordien verdiept had in allerlei Oosterse denkers en tot de slotsom was gekomen dat al het gepraat je niets wezenlijks vooruithelpt in het leven. We besloten het samen met de groep hierover te hebben. Elk woord dat werd gesproken was voorwerp van onderzoek. Wat was de waarde ervan? Wat was essentieel om te vertellen en wat niet? De reflectie in het gesprek was zo diepgaand dat we het iets vroeger afbraken dan voorzien. Het was zo intens geweest dat er niet meer tijd voor nodig was. Bij het afscheid drukte ieder mij een heel betekenisvolle hand. Nick bleef als laatste in de kamer en zei dat hij mij heel erg bedankte en dat hij mij zou missen. "Jij gaat hier weer gewoon buiten na dit gesprek", zei hij, "maar ik blijf achter, in stilte". Ik zei dat ik hem nooit zou vergeten en dat ik hoopte hem later als hij vrij was terug te mogen ontmoeten, als het enigszins kan als een collega of een vriend.

We omhelsden mekaar en ik vertrok maar kon mijn tranen niet bedwingen. Ik had iemand ontmoet, niet in maar via een cursus, niet van begeleider naar deelnemer maar van mens tot mens.

4. Slot: geen grendel

Wat is de waarde geweest van deze vorming 'socratische gespreksvoering' in de gevangenis? Vooreerst is het de vraag of dit – zeker naar het einde van het traject toe – nog kan worden gezien als 'vorming'. In de klassieke betekenis wil dit zeggen dat een vormingsmedewerker een programma aanbiedt of loslaat op de deelnemers, waarbij hij/zij 'bezitter van kennis' of know-how is en dit vervolgens overbrengt op zijn/haar publiek. Je kan dit de *additieve* stijl noemen: je gaat er van uit dat er aan je publiek nog iets toegevoegd moet worden. Ik had deze attitude duidelijk bij de aanvang. Het zat ook in mijn interpretatie van Rafs opdracht om "hen over verantwoordelijkheid te laten nadenken". Ik wilde met hen een socratisch gesprek voeren en stond hierbij zoals ik in Mechelen vernam, vaak alleen. Ik maakte immers geen maximaal gebruik van de kennis en de ervaring die mijn deelnemers zelf hadden, niet alleen in verband met het thema maar ook over de manier van gespreksvoering. Het kwam nog teveel van mezelf. In de loop van het proces ben ik meer de *integratieve* stijl gaan toepassen. Ik voegde nog enkel dat toe wat mijn deelnemers kon helpen om hun eigen opvattingen of overtuigingen waar nodig te onderzoeken en te verbeteren.⁶ Een mooi voorbeeld is het gesprek met François, die door het contact met mij en zijn collega's zijn opvattingen over vertrouwen grondig is gaan onderzoeken. Wie een filosofisch of zingevingsgesprek wil begeleiden op een manier die nog op een of andere manier verwijst naar de historische Socrates, kan niet om deze laatste stijl heen.⁷ Socrates zelf was geen klassieke leraar. Als hij zich in de Apologie moet verantwoorden over zijn daden tegenover de jury van Athene zegt hij⁸: "Ik ben nooit iemands leraar (didaskalos) geweest (...). En ik kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor het goed of slecht gedrag van deze mensen omdat ik hen nooit heb beloofd hen iets te leren en dit ook nooit heb gedaan. Als iemand zegt dat hij iets van mij heeft geleerd, of dat hij iets heeft

gehoord dat de anderen niet hebben gehoord, wees er dan maar zeker van dat hij de waarheid niet spreekt.”

Socrates' activiteiten krijgen bij Plato geen conventionele labels. In het Symposium noemt hij wat Socrates met zijn leerlingen doet zelfs 'Eros' of liefde. Maar deze liefdevolle ontmoetingen hebben als karakteristiek dat ze je genadeloos confronteren met jezelf en dus bijdragen tot zelfkennis als je er voor open staat.

Nicias, een Atheens generaal, zegt hierover in de Laches, een boek over moed⁹:

“Ik krijg de indruk dat u niet weet dat het onvermijdelijk is dat als je in de buurt van Socrates komt en met hem in gesprek raakt, je door hem voortdurend in zo'n richting wordt gemanoeuvreed dat, ook al ben je over iets heel anders begonnen, je uiteindelijk terecht komt in een positie waarin je verantwoording moet afleggen over jezelf, over de manier waarop je leeft en over het leven dat je tot dusver hebt geleefd. Wanneer je eenmaal in die positie bent terecht gekomen zal Socrates je niet laten gaan voordat hij je op al die punten aan een grondig onderzoek heeft onderworpen (...) Maar ik vind het nu eenmaal plezierig om in de buurt van deze meneer te verkeren. Volgens mij kan het geen kwaad om eraan herinnerd te worden dat je in het verleden fouten hebt gemaakt of dat nog steeds doet. Je zult daarna ongetwijfeld zorgvuldiger leven als je zijn onderzoek niet uit de weg gaat en bereid bent, en het normaal vindt, om zoals Solon zegt, je leven lang te blijven leren en niet te denken dat het verstand met de jaren vanzelf komt.”

Het mooie is dat Socrates zelf in de Apologie net hetzelfde ondervindt. Met het oog op een leven in de gevangenis, laat Plato hem zelf ook “verantwoording afleggen over zichzelf en het leven dat hij tot dusver heeft geleefd”. Hij werd daar zelf als ‘misdadiger’ gezien en ontliet deze straf niet, hij vroeg enkel ‘vrije ruimte’ om hier zijn interpretatie van te kunnen geven.¹⁰

De vergelijking met Socrates in de gevangenis is wat grotesk maar het is mogelijk niet toevallig dat dit *wederzijdse* proces van verantwoording in het gesprek ook in mijn ervaring plaatsvond in de gevangenis. Dit is im-

mers de ‘spiegel’ van de samenleving. Ze ‘belichaamt’ of institutionaliseert wat de samenleving op een bepaald moment in de geschiedenis denkt over goed en kwaad. Dat in dit oord bij beiden de ‘maskers’ afvallen, is wat sterk uitgedrukt.¹¹ Maskers zijn heel belangrijk en zorgen voor veiligheid. De houding van distantie en betrokkenheid, eigen aan aalmoezeniers, hulpverleners etc. in de gevangenis, is er ook bij de gedetineerden zelf.¹² Sterker nog: de combinatie van beide is er als het goed is in elk gesprek dat mensen aangaan. Je staat dus als vormingswerker niet helemaal zonder tanden voor hen en zij ook niet voor jou. Wat er in een goede ontmoeting met de gedetineerden wel kan gebeuren is een (proces van) *onderzoek van eigen integriteit*, waarbij woorden en daden in een genadeloze spanning komen te staan. Het is belangrijk dat hierbij noch de “daders” (de hulpverleners, vormingswerkers) noch de “slachtoffers” (de gedetineerden, deelnemers) vrijuit gaan.¹³ Ieder moet zich verantwoorden, moet zijn ‘masker’ aanpassen. In die zin is het een wederzijdse ‘vrijheidsberoving’: je kunt jezelf niet zomaar iets voorliegen door middel van een functie, een positie, een instituut. De gevangenis als ‘quarantaine’ is zo bekeken meer dan een oord van reflectie of bezinning. Het is een kuur tot *herstel* van de congruentie tussen woorden en daden voor ieder die erbij betrokken is.

Gegeven deze laatste omschrijving van ‘herstel’, ligt de voornaamste uitdaging voor de toekomst er volgens mij in om met alle betrokkenen, inclusief de slachtoffers van de misdaden, het personeel van de gevangenis, de vrienden en de ouders van de gedetineerden etc., dialogen aan te gaan die “integriteit”, begrepen als de voortdurende reflectie op de congruentie tussen woorden en daden, op de agenda hebben staan.¹⁴ En de kunst van het voeren van een goede dialoog gaat verder dan de vaardigheid om goed te luisteren naar de ander. Het veronderstelt onder andere de houding van betrokken afstand en de vaardigheid het perspectief van de ander samen met dat van jezelf te onderzoeken. ‘Meerzijdige partijdigheid’ is ook in die gespreksvoering een na te streven ideaal, evenals een open perspectief op ‘schuld’.¹⁵ Zo'n dialoog over integriteit is als het goed is een

voortdurende oefening in grootmoedigheid van alle betrokkenen. Want waar zit hem tenslotte de grootste onrechtvaardigheid: in het piegen van een daad op zichzelf of in het weigeren of onmogelijk maken van de gelegenheid om in een vrij-moedig gesprek eigen verantwoording op te nemen voor deze congruentie? Waar situeert zich de ‘vrijheidsberoving’: louter in institutionele kaders of ook in subtiele tussensamenlijke en tussen-woordelijke blokkades van en in gesprekken tussen alle betrokkenen? Je kan de gevangenis zien als een levensgroot vraagteken bij ieders zogenaamde ‘vrijheid’ in onze samenleving. Zo bekeken is het bij uitstek een plek waar “herstel”, begrepen als een voortdurend en moedig onderzoek naar verbetering van congruentie tussen woorden en daden bij alle betrokkenen, kan worden ‘verricht’.

Ik dank ‘mijn’ gedetineerden voor de invloed die ze op mij hadden en hoop dat ook mijn invloed hen een stuk ‘vrij’ heeft kunnen maken. “Wie van ons beiden het beste lot tegemoet gaat? Dat weet niemand, alleen God.” (Plato, Apologie, 42a)

Kristof van Rossem

Noten

- 1 Doordat ik zijn bewering in verband breng met het hier en nu, stoot Francois op de inconsistentie van zijn oordelen, waardoor hij gedwongen is zijn mening te herzien. Plato schrijft hierover: “Als die man dat inziet wordt hij boos op zichzelf en welwillend ten opzichte van anderen”, zie Plato, *De Sofist*, 229^a, herziene vertaling Xaveer de Win, Pelckmans, Kapellen, 1999. Zie ook Kessels, J., ‘Inleiding’, in Nelson, L. (1994), *De socratische methode*, Boom, Amsterdam
- 2 Dit is herkenbaar in de stijl van Hans Bolten, zie Bolten, H., “Spreken buiten de orde”, in Delnoij, J. en Van Dalen, W (2003), *Het socratisch gesprek*, Best: Damon, p. 48-55. Voor de implicaties van deze stijl in gesprekken over morele kwesties, zie: Bolten, H. en Van Rossem, K. (2005), ‘Zo gezegd zo gedaan. Trainen in integriteit’, in *Ethische perspectieven*, nr. 15, 1, p. 34-46. Over de resultaten van het socratisch gesprek in een organisatie, zie Bolten, H. en Van Rossem, K. (2002), ‘De extractie van de waarheid, over het socratisch gesprek’, in *Belgisch Tijdschrift voor Tandheelkunde*, jrg. 57/4, p. 257-292.
- 3 Zie bijvoorbeeld Brickhouse, T.C. en Smith, N.D., ‘The Socratic Elenchos?’, in Scott, G.A. (2002), *Does Socrates have a method?*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, p. 145-157.

- 4 Zie Plato, *Apologie*, 38a, zelfde uitgave.
- 5 Zo verdedigt hij zich tegenover Callicles in de *Gorgias*, nadat die Socrates waarschuwde dat hij tegen de lamp zou lopen als hij zich niet een beetje zou bekommeren om wat de mensen allemaal van hem vinden: "Ik ben momenteel de enige die echt aan politiek doet. Wanneer ik iets zeg, is dat nu eenmaal nooit om het de mensen naar de zin te maken. Mijn activiteit is gericht op hun welzijn, niet op hun genot". Zie Plato, *Gorgias*, 522c, zelfde uitgave
- 6 Zie James T. King (1976), 'Nonteaching and its significance for education', in *Education Theory* 26, lente, p.223-230.
- 7 Zie G.A.Scott (2000), *Plato's Socrates as Educator*, State University of New York Press, New York, p.13-49
- 8 Plato, *Apologie*, 33a5-b8, eigen vertaling
- 9 Plato, *Laches*, 187-188c
- 10 In hun boek 'Vrije Ruimte' verwijzen Kessels e.a. in dit verband onder andere naar Michel Foucaults begrip van 'Parrhèsia', het vrijmoedig spreken. Ze begrijpen het als de moed om vrij te zijn (om je mening bv. te zeggen tegen hoger geplaatsten) en als de vrijheid van gemoed, zodat je je niet louter door emoties laat leiden in een debat. Zie J.Kessels, E.Boers, P.Mostert (2002), *Vrije ruimte. Filosofen in organisaties*, Boom, Amsterdam en M.Foucault (2004), *Parrèsia, vrijmoedig spreken en waarheid*, uitgeverij Parrèsia, Amsterdam, p.9
- 11 In verband met de rol van de pastor in de gevangenis werd dit gesuggereerd: "Je wordt gedwongen de gedetineerde mensen zonder masker tegemoet te treden. Zij zijn immers door de mand gevallen en de meesten leven nu zonder masker". Dit laatste klopt niet volgens mij en bovendien vallen pastores ook al eens door de mand. Zie C.Kelk (2005), 'Individuele pastorale gesprekken met gedetineerden', in *Metanoia*, juni, p.88
- 12 Zie hierover A.Neys (2005), 'Betrokkenheid en distantie in onze omgang met gedetineerden', in *Metanoia*, juni, p.7-27.
- 13 Zie hierover H.Bolten en K.Van Rossem (2005), 'Zo gezegd zo gedaan. Trainen in integriteit', in *Ethische Perspectieven*, 15, 1, p.34-46.
- 14 In Groot-Britannië is er een organisatie van filosofen, gespreksbegeleiders, die dit reeds vele jaren doen met groot succes. Op de website staat veelzeggend "Where everybody learns and nobody teaches". Zie <http://www.prisondialogue.org.uk/interested/>
- 15 Zie onder andere A.Jonckheere (1999), 'Tussen dader en slachtoffer. Ervaringen met meerzijdige partijdigheid bij het begeleiden van gedetineerden', ongepubliceerde voordracht op studiedag 'introductie in de meerzijdige partijdigheid', KULeuven, 18/1/1999.

Bibliografie

Bolten, H. en Van Rossem, K (2005), 'Zo gezegd zo gedaan. Trainen in integriteit', in *Ethische perspectieven*, nr 15, 1, p.34-46.

- Bolten, H. en Van Rossem, K (2002), 'De extractie van de waarheid, over het socratisch gesprek', in *Belgisch Tijdschrift voor Tandheelkunde*, jrg 57/4, p.257-292.
- Boutellier, H., Kunneman, H., Leesth, J. (ed.) (2001), *De straf voorbij. Morele praktijken rondom het strafrecht*, Amsterdam: SWP, p.12-18.
- Brickhouse, T.C. en Smith, N.D., 'The Socratic Elenchos?', in Scott, G.A. (2002), *Does Socrates have a method?*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, p.145-157.
- Delnoij, J., Van Dalen, W. (ed.) (2003), *Het socratisch gesprek*, Best: Damon, p.57-78.
- Foucault, M. (2004), *Parrèsia, vrijmoedig spreken en waarheid*, Amsterdam: uitgeverij Parrèsia, Amsterdam
- Foucault, M. (1989), *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen: Historische uitgeverij
- Franke, H. (1996), *De macht van het lijden. Twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland*, Hilversum: Balans
- Heckmann, G. (1993), *Das Sokratische Gespräch*, Frankfurt: Dipa Verlag
- Jonckheere, A. (1999), 'Tussen dader en slachtoffer. Ervaringen met meerzijdige partijdigheid bij het begeleiden van gedetineerden', ongepubliceerde voordracht op studiedag 'introductie in de meerzijdige partijdigheid', KULeuven, 18/1/1999.
- Kelk, C. (2005), 'Individuele pastorale gesprekken met gedetineerden', in *Metanoia*, juni
- Kessels, J., Boers, E., Mostert, P. (2002), *Vrije ruimte. Filosofen in organisaties*, Amsterdam: Boom.
- King, James T. (1976), 'Nonteaching and its significance for education', in *Education Theory* 26, p.223-230
- Nelson, L. (1994), *De socratische methode*, inl. en redactie Jos Kessels, Amsterdam: Boom, p.70-113.
- Neys, A. (2005), 'Betrokkenheid en distantie in onze omgang met gedetineerden', in *Metanoia*, juni, p.7-27.
- Neys, A. (2005), 'Over de missie van de herstelconsulenten', in *Fatik*, 23, nr. 105, p.20-21.
- Neys, A., Peters, T., Pieters, F., Vanacker, J. (ed.) (1994), *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven*, Leuven: UP.
- Plato (1999), *Verzameld werk, vertaling Xaveer de Win*, Kapellen: Pelckmans.
- Scott, G.A. (2000), *Plato's Socrates as Educator*, State University of New York Press, New York, p.13-49

Kristof van Rossem is filosoof, socratisch gespreksbegeleider, medewerker Stichting Lodewijk de Raet en lector aan de Hogeschool West-Vlaanderen en het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de KU-Leuven. Contact: Bosstraat 36, 1790 Afligem, tel 053 41 73 84, Kristof.Van.Rossem@telenet.be

Vereniging voor Filosofische Praktijk

Zie voor de agenda en het laatste nieuws: www.verenigingfilosofischepraktijk.nl/

De algemene ledenvergadering en themadag in het najaar vindt plaats op 24 november 2007. Thema is: filosofische levenskunst.

Inleidende cursus Filosofisch Consulenten 2007

22 september, 6 en 10 oktober, 3 en 17 november en reservedatum 1 december. Tijd 11.30 uur tot 17.00 uur. Inschrijven mogelijk vanaf 1 april 2007, d.m.v. een aanbetaling van 150? op Postbank-rekening 1270099. Informatie bij Hein Hoek, hein.hoek@pandora.be

Vervolgcurcus Filosofisch Consulenten 2008

Deze cursus zal plaatsvinden op de volgende dagen in 2008: 6 januari, 9 en 23 februari, 8 en 22 maart en 5 april. Deelnemers moeten de inleidende cursus gevolgd hebben. Informatie bij Hein Hoek, hein.hoek@pandora.be

Secretariaat:

Tineke Sessink,
Postbus 9159
1006 AD Amsterdam
tel 020-6174689
vfp@contactoffice.net